

## تحلیل و بررسی مقوله های ادبیات مقاومت در کتب فارسی متوسطه دوم

ثریا ایمانی<sup>۱</sup>

<sup>۱</sup> کارشناسی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور زنجان

### چکیده

در نظام آموزش و پرورش کشورهای مختلف، کتاب درسی مهم ترین و پرکاربردترین رسانه آموزشی است که به عنوان مهم ترین ابزار آموزشی برای تحقق برنامه ها و اهداف آموزشی همه ساله در اختیار دانش آموزان قرار می گیرد. بنابراین، می توان گفت کتاب درسی از مهم ترین و مناسب ترین ابزارها جهت ترویج و گسترش فرهنگ جنگ، مقاومت و ایثار و شهادت به شمار می رود. ادبیات هم می تواند عامل تاثیرگذار بر جنگ ها و ایثارگری ها در راه آرمان ها باشد و هم عنصری تاثیرپذیر. پایداری یک ارزش است و ادبیات پایداری این ارزش را با تمام ابعاد و جوانب آن به تصویر می کشد. در این پژوهش ضمن توضیح مفهوم ادبیات و ادبیات پایداری به ارائه مطالبی درمورد سیر تحول ادبیات پایداری در ایران، انواع آن در کتب فارسی متوسطه دوم و آسیب ها و چالش های موجود در آن پرداخته ایم. روش تحقیق تجزیه و تحلیل کتابخانه ای- مروری است که برای جمع آوری مطالب به مقالات، کتب، اسناد و پایگاه های الکترونیکی در این زمینه مراجعه کرده ایم. یافته های تحقیقات نشان دهنده این است که ۲۵ درصد از محتوای کتاب به ادبیات پایداری می پردازد که مولفه های به کار رفته در آن عبارت است از پایداری در برابر دشمن خارجی، دفاع مقدس، توصیف و ستایش شهید و شهادت، عاشورا و قیام امام حسین، ستایش رهبر، آزادی خواهی، پایداری در برابر نفس، پایداری در برابر دشمن داخلی و خارجی و ... که در کتاب های فارسی به طور مستقیم و غیر مستقیم به ادبیات پایداری، برای افزایش اطلاعات نوجوانان نسبت به پایداری های کشور خود در دوره های مختلف تاریخی پرداخته است.

**واژه های کلیدی:** ادبیات پایداری، فارسی، متوسطه دوم

## مقدمه

کتاب‌های درسی یکی از فراگیرترین رسانه‌های مکتوب در کشور به‌شمار می‌آید. کمتر رسانه‌ای در کشور می‌توان یافت که این تعداد مخاطب آن هم از نسل‌های آینده‌ساز کشور داشته باشد. اگر جوانان کشوری همچون ایران، با پیشینه مذهبی و ملی خود آشنا باشند و به هویت ایرانی اسلامی خود ببالند، دیگر با کوچکترین تندبادی از خویش، بیگانه نمی‌شوند و برای حفظ پیشینه گران‌قیمت خود تلاش می‌کنند. یکی از این حیطه‌هایی که به تقویت این بعد در افراد مخصوصاً دانش‌آموزان می‌پردازد؛ ادبیات پایداری و مقاومت در کتاب‌های فارسی می‌باشد. زبان فارسی، رمز هویت ملی و سبب پیوستگی و وحدت همه اقوام ایرانی است؛ گنجینه‌ای ارزشمند است که گذشته را به حال و آینده پیوند می‌دهد (حشمتی، ۱۴۰۰). محتوای ادبیات پایداری در فارسی دوازدهم ۲۰ درصد، فارسی دهم ۵/۱۲ درصد و فارسی یازدهم ۴/۹ درصد است که فارسی دوازدهم بیشترین حجم از ادبیات پایداری را به خود اختصاص داده است (اسماعیلی و دولت‌آبادی فراهانی، ۱۴۰۱). کلمه ادبیات اصولاً یک مفهوم ذهنی است که در جست‌جوی بیرونی خود برای یافتن محسوس عینی مرتبط با آن مفهوم، خواه و ناخواه به آثار ادبی، اعم از شعر و نثر می‌پردازد (بیرانوند و آریان، ۱۳۹۶). ادبیات پایداری شامل سروده‌ها و نوشته‌هایی است که به دردهای انسانی در یک دوره مشخص از دید اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی می‌پردازد و با تصویرسازی‌های ادبی سعی می‌کند ظلم و ستم، بی‌عدالتی و خشم، خشونت و کشتار، مفاسد اجتماعی و حکومتی را برای مخاطب مجسم سازد. شاعران و نویسندگان، دردها، رنج‌ها، مبارزات و مقاومت‌های ملت در طول زمان‌های مختلف را در قالب سروده‌ها و داستان‌ها به شکل هنری عرضه می‌کنند تا از طریق تاثیر بسزایی بر افراد داشته باشد و آن‌ها را به انسانی شدن و اناسنس دیگر تشویق نماید. پس عنوان ادبیات پایداری یا مقاومت به آثاری گفته می‌شود که تحت تاثیر زمینه‌هایی چون استبداد داخلی، نبود آزادی‌های فردی و اجتماعی، قانون‌گریزی و ... شکل می‌گیرد (شهسواری و خوارزمی، ۱۳۹۸).

رضایی و فرج‌اللهی (۱۳۹۸) در مقاله خود با واکاوی ادبیات پایداری در کتاب درسی یازدهم دریافتند مولفان برای نشان دادن ارزش‌های مقاومت و ایستادگی و همچنین مسیر صحیح برای قشر نوجوان از ادبیات پایداری استفاده می‌کنند. ادبیات پایداری هم مانند الگویی می‌باشد که کاملاً روحیه‌ی مقاومت و پایداری را در دانش‌آموزان نهادینه می‌سازد.

رضایی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان تاملی در نحوه‌ی کاربرد ادبیات پایداری در کتاب فارسی دهم نتیجه گرفتند که توجه نویسندگان کتاب‌های درسی به ذکر ارزش‌های مقاومت و پایداری در جهت نشان دادن مسیر درست به نوجوانان، مانند چراغ راهنما بوده که به صورت‌های مستقیم و غیرمستقیم به آن پرداخته شده است.

شهسواری و خوارزمی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان مروری بر ادبیات پایداری در کتاب‌های ادبیات دوره متوسطه دوم پی بردند که ادبیات پایداری متعهد در بیداری انسان قرن حاضر سهم بسزایی ایفا کرده است و از آن‌جا که هدف مهم انقلاب اسلامی ایران، آگاهی و بیداری مردم مسلمان کشورمان است. خوشبختانه در کتاب‌های ادبیات دوره متوسطه آموزش و پرورش جایگاه خاصی دارد.

گسترش ادبیات پایداری در سطح جامعه همان فراگیر شدن ارزش‌های دفاع مقدس در مقیاس وسیع خواهد بود. ارزش‌هایی که حیات جامعه اسلامی را تضمین نموده و میزان آمادگی نسل جوان در مقابل تهدیدات دشمن به‌نحو چشمگیری بیشتر خواهد بود. ادبیات پایداری حامل پیام خوداتکایی و ایستادگی در برابر دشمنان اسلامی است این ایستادگی همه‌جانبه بوده و محصور به زمان و مکان خاصی نیست. پس ترویج ادبیات پایداری در جامعه به امر ضروری است و نباید فراموش کرد که این نوع ادبیات روح ایثار را در جامعه حاکم می‌کند. مقوله ایثار و پایداری به عنوان یکی از ارزش‌ها از دید نویسندگان پنهان نمانده و

در کتاب‌های مختلف درسی به آن پرداخته شده است (بیرانوند و آریان، ۱۳۹۶). هدف پژوهش بررسی جایگاه ادبیات پایداری در کتب فارسی دوره دوم متوسطه است.

## مبانی نظری

### ادبیات

نوع ادبی صرفادیک لغت نیست؛ انواع ادبی را می‌توان احکامی نهادی دانست که هم نویسنده را مجبور می‌کند و هم به جبر نویسنده تن می‌دهد. انواع ادبی در ردیف نظام‌هایی از قبیل سبک‌شناسی و نقد ادبی، یکی از علوم جدید است. هدف اصلی در انواع ادبی طبقه‌بندی آثار ادبی بر حسب ساختمان و شکل بیرونی و مختصات درونی اثر یعنی نگرش، موضوع و لحن است. در واقع آثار ادبی به وسیله زنجیره‌های پنهان که همان نوع ادبی است، با یکدیگر مرتبط هستند. نوع ادبی‌ای که نویسنده در آن کار می‌کند؛ ممکن است نماینده و معرف ادبیات گذشته باشد به طور اعم، با معرف دستاورد و نگرش مولفی خاص باشد که نوشته‌هایش نمونه‌های اعلای آن نوع ادبی است و یا نماینده و معرف ارزش‌هایی باشد که بنا بر رسم رایج بر آن‌ها صحنه می‌گذارد. انواع ادبی شامل غنایی، حماسی، تعلیمی، پایداری است که در ادامه به توضیح مفصل در مورد ادبیات پایداری یا مقاومت می‌پردازیم (اسماعیلی و دولت‌آبادی فراهانی، ۱۴۰۱).

### ادبیات پایداری

شریفی در فرهنگ ادبیات فارسی، ذیل مدخل جنگ آورده: ادبیات جنگ، نوشته‌ها و آثاری است که به نوعی به جنگ و مسائل مرتبط به آن می‌پردازد. جنگ نامه‌ها، ظفرنامه‌ها، جهادیه‌ها و فتح نامه‌ها را می‌توان از این زمره دانست. در دوره معاصر، ادبیات جنگ به نوشته‌ها و آثاری اطلاق می‌شود که محور اصلی مضامین آن، جنگ ایران و عراق است و در این معنی، عناوین دیگری چون ادب مقاومت یا ادبیات مقاومت نیز مورد اشاره قرار می‌گیرد (شریفی، ۱۳۸۷). فرهنگ ادبیات پایداری، زیر شاخه ادبیات جنگ است؛ ادبیاتی که در برگیرنده تمامی آثار مربوط به اصل یک حادثه بزرگ به نام تهاجم می‌باشد (امیری خراسانی، ۱۳۹۳). ادبیات پایداری به ادبیاتی گفته می‌شود که تحت تأثیر اوضاعی مانند نبود آزادی فردی و اجتماعی، هرگونه اختناق و استبداد داخلی و استعمار خارجی، هجوم و دخالت بیگانگان و ... شکل می‌گیرد. در روزگار معاصر، ادبیات پایداری بارزترین و پربرترین دوره خود را در عصر مشروطه طی کرده است. در این دوره، داستان، شعر، تصنیف، نمایش‌نامه و ... به عنوان ابزار مقابله با ظلم و ستم حاکمان وقت، در آثار شاعران و نویسندگان به تصویر کشیده شده است. در عصر مشروطه با گسترده‌تر شدن افق نگاه شاعر و نویسنده به دلیل تجربه‌های تازه اجتماعی، موضوعاتی نو و بی‌سابقه یا کم‌سابقه در ادبیات مطرح می‌شود. مسئله آزادی، بروز احساسات ملی و وطن‌گرایانه، طرح نابه‌سامانی‌های اجتماعی، دردها و رنج طبقه کارگر، طرح حقوق ملی و دفاع از نظام پارلمانی و بهره‌گیری از قالب‌های نوین ادبی، پدیده‌هایی هستند که قبل از آن سابقه نداشته و ظهور آن‌ها به شدت متأثر از فرهنگ غرب بوده است (اسماعیلی و دولت‌آبادی فراهانی، ۱۴۰۱).

پس ویژگی‌های ادبیات پایداری عبارت‌اند از: ترسیم چهره مظلوم و ستم‌دیده مردم، دعوت به مبارزه علیه ظلم و استبداد، بیان ظلم، جنایت و بی‌عدالتی حکومت، امیدوار کردن مردم به پیروزی، بزرگداشت مقام شهدا، ستایش آزادی و آزادی، طرح نمادهای اسطوره‌ای- ملی، امید به ایجاد مدینه فاضله و رسیدن به جامعه موعود و انتظار بر اساس تفکر شیعی (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۶).

یکی از مقوله‌های مهم در ادبیات پایداری آشنایی دانش‌آموزان با مفهوم حقیق ایثار و دفاع مقدس است. دفاع مقدس مولد ارزش‌های بالقوه و بالفعلی است که نوع نگرش نسل جوانان و نوجوان نسبت به فردای ایران اسلامی را تعیین می‌کند. این نگرش باید از مجرای مقدس و تاثیرگذار وارد ذهن جوانان این مرز و بوم شود که یکی از تاثیرگذارترین مجاری آن‌ها ادبیات پایداری می‌باشد (بیرانوند و آریان، ۱۳۹۶).

### پیشینه پژوهش

حبیبی و ولی‌پور (۱۴۰۱) در مقاله‌ای تحت عنوان سیمای ادبیات پایداری در کتاب‌های فارسی دبیرستان با تکیه بر کتاب فارسی سال سوم دریافتند که ادبیات پایداری در کتاب‌های دبیرستان حضور موثر و سنجیده دارد و تدوین‌کنندگان درس‌ها با انتخاب مناسب، زمینه را برای آشنایی بیشتر نوجوانان با میراث پایداری ایرانیان فراهم ساخته‌اند.

ولی نتایج تحقیق باقری (۱۳۹۷) تحت عنوان نگاهی به فصل ادبیات پایداری در کتاب فارسی دهم حاکی از آن است متون برگزیده‌ای چون شعر علی موسوی گرمارودی با عنوان در سایه سار نخل ولایت، متنی از سیاست‌نامه خواجه نظام الملک توسی، با عنوان دیوار عدل، همچنین درس بعد شعری از سیف فرغانی با عنوان غرش شیران و ادامه آن، شعر تاثیرگذار محتشم کاشانی، با عنوان باز این چه شورش است با وجود اینکه ارزش و ارجمندی ادبی‌شان را نمی‌توان منکر شد، متأسفانه آن‌گونه که باید و شاید قادر نیستند دانش‌آموزان را به‌سوی درک شفاف و روشن از ادبیات پایداری رهنمون سازند.

مرادی (۱۴۰۱) با بررسی ادبیات مقاومت و شهادت‌طلبی در کتب فارسی متوسطه دوم که شامل تحلیل ۳ جلد از کتاب فارسی است که به صورت هدفمند انتخاب کرده دریافت که مولفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه دوم کلیه رشته‌ها بسیار زیاد است. مثل انقلاب اسلامی ادامه راه و مسیر امام حسین (ع) که همان خط خون و شهادت است و می‌تواند همراه مشترکات زیاد خود با انقلاب عاشورا حسینی زمینه‌های تحقیق در شعر عاشورایی این دوره را در قالب متون نظم و نثر بسیار زیبا خلق کند. جلوه دیگر شهادت پرداختن به موضوع کربلا و شهادت امام حسین و یاران باوفایش است و نمونه دیگر ادبیات مقاومت مردم فلسطین با توجه به مظلومیت قیان آنان از زمان شکل‌گیری بن‌مایه‌ی شعر شاعران زیادی بوده است و در این زمینه آثار زیاد و تاثیر گذاری وجود دارد.

حشمتی (۱۴۰۰) در پایان‌نامه خود با بررسی مولفه‌های پایداری در کتاب‌های درسی فارسی دوره دوم متوسطه شاخه نظری دریافت که از مجموع ۱۰۳ اثر نظم و نثر موجود در کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه، ۴۳ اثر آن، یعنی ۷۴/۴۱ درصد مربوط به ادبیات پایداری است که پربسامدترین عنوان آن پایداری در برابر دشمن خارجی با دربرگرفتن ۰۹/۷۲ درصد از آثار است که این نشان دهنده اهمیت نقش دشمن بیگانه و نحوه مواجهه با آن در نگاه مولفان کتب درسی است. توجه به مولفه توصیف و ستایش شهید و شهادت با ۲۹/۶۱ درصد، پرتکرارترین مولفه در برابر دشمن خارجی محسوب می‌گردد. همچنین باید به این نکته توجه داشت که جان‌فشانی در راه وطن و آرمان‌ها و عقاید از دیرباز در آثار ادبی و فرهنگ ایرانیان، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بیرانوند و آریان (۱۳۹۶) در پژوهش خود با عنوان جایگاه ادبیات پایداری در کتب فارسی دوره متوسطه نتیجه گرفتند که ادبیات فارسی سال اول از تعادل خوبی برخوردار است؛ چرا که در این کتاب به‌طور مشخص فصل‌های مربوط به ادبیت پایداری و سایر کشورها و ادبیات انقلاب وجود دارد. کتاب سال دوم متوسطه با کمترین میزان توازن و تعادل در رابطه با مقوله‌های ادبیات پایداری مواجه است. کتاب سال سوم نیز به نسبت از تعادل خوبی برخوردار است.

همچنین ششتمدی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله تحت عنوان بوطیقای روایت ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی ادبیات دوره متوسطه ایران دریافتند که نویسندگان دو دوره کتاب‌های درسی ادبیات فارسی دوره متوسطه ایران، در دوره اول، توجه

چندانی به روایت پایداری نداشتند و تنها در دوره دوم، این مقوله را مهم قلمداد کرده‌اند. در روایت‌های انتخاب شده برای کتاب‌های درسی برخلاف ادبیات پایداری که دارای ابعاد و درون‌مایه‌های متفاوتی است؛ فقط یه هدف، ارائه شده است. با توجه به ساختارهای می‌توان به این نتیجه رسید که در این روایت‌ها، مسئله از جنگ منحرف شده و بیشتر دفاع مورد ستایش قرار گرفته است.

### روش پژوهش

این مقاله از نوع مطالعات کاربردی است که روش آن تجزیه و تحلیل کتابخانه‌ای - مروری می‌باشد. برای گردآوری مطالب به بررسی یافته‌های مقالات و پایان‌نامه‌ها، همچنین اطلاعات کتب و پایگاه‌های معتبر علمی در این زمینه مراجعه شده است.

یافته‌ها

### سیر تحول ادبیات پایداری در ایران

چنانچه از نهضت‌های داخلی بعد از ورود اسلام همانند نهضت شعوبیه به‌عنوان اولین نمونه‌های پایداری و مقاومت قوم ایرانی در برابر تجاوز و ستم بیگانگان و نیز، بسیاری از قیام‌ها و اعتراضات و جنگ‌های داخلی و همچنین هجوم اقوام گوناگونی همچون مغول و تیمور و پیدایش نهضت‌های آزادی‌بخش همانند سربداران و... بگذریم سرآغاز ادبیات پایداری در ایران به آن مفهومی که امروزه مدنظر اندیشمندان علوم ادبی و اجتماعی است یعنی انعکاس مبارزات گسترده‌ی سیاسی و اجتماعی علیه ظلم و بیداد داخلی و تجاوز خارجی دوره‌ی مشروطه به‌حساب می‌آید:

### دوره‌ی مشروطه

نارضايتی‌های ایرانیان از حکومت قاجار در دوره‌ی ناصرالدین شاه که به امضای فرمان مشروطیت توسط مظفرالدین شاه در سال ۱۲۸۵ و تاسیس مجلس، ختم شد؛ منجر به راه‌اندازی و هدایت جنبشی ضد استعماری و ضد استبدادی توسط اندیشمندان ایرانی گردید که خود، به پی‌ریزی فصل نوینی در ادبیات فارسی تحت عناوین ادبیات سیاسی انجامید. تاثیر نهضت مشروطه بر ادبیات ما به‌عنوان یک جهش فکری و جنبش آزادی‌خواهانه که بر لزوم رواج افکار آزادی‌خواهی و عدالت‌جویی و حقوق برابر اجتماعی در میان توده‌های مختلف مردم تاکید می‌کرد؛ آنچنان عمیق و گسترده بود که به آثار ادبی این مقطع زمانی، سبک و شیوه‌ی خاصی بخشید. ویژگی شاخص ادبیات این عصر، قرار گرفتن شعر و نثر، به‌عنوان وسیله‌ای در جهت بیان اهداف سیاسی و اجتماعی و آگاهی مردم و کسب آزادی است و این خیزش در میان شاعران و ادیبان که خود سهم بزرگی در آن داشتند منجر به ایجاد و شکوفایی ادبیات مقاومت در عصر مشروطه گردید.

### دوره‌ی پهلوی اول و دوم

شعر و ادبیات متعهد پایداری در دوره‌ی رضاخان، درمقایسه با عصر مشروطه، دچار تغییرات زیربنایی شد و به‌سبب اجرای شیوه‌های دیکتاتوری رضاخان، برخلاف دوره‌ی قبلی، به رکود و ایستایی دچار گشت. ادبیات پایداری در این دوره، به‌سبب تنگ شدن عرصه‌ی سخنان سیاسی بر شاعران و نویسندگانی که عموماً در زندان و تبعید به‌سر می‌بردند تنها گاهی در لفافه‌ی رمز و لایه‌های استعاره و تمثیل و مناظره، به انتقاد از ظلم و ستم و بی‌عدالتی در مملکت می‌پردازد. بعدها با خاتمه‌ی دیکتاتوری رضاخان و روی کار آمدن محمدرضا شاه در دوران پهلوی دوم، صدای آزادی دوباره به گوش می‌رسد. شکل‌گیری گروه‌های سیاسی و احزاب گوناگون و اتحادیه‌های کارگری را باید یکی از ثمرات فضای باز سیاسی در سال‌های اول روی کار آمدن محمدرضا شاه دانست. اما دیری نگذشت که شاه جوان با در اختیار گرفتن ارتش و ممانعت از نفوذ حزب توده و سرکوب نهضت

ملی در سال ۱۳۳۲، به رضاخانی دیگر تبدیل شد ولی بعدها با تشکیل جبهه‌ی ملی و نهضت آزادی، اندکی از خفقان حاکم بر جامعه و مطبوعات کاسته شده و ادبیات متعهد، ملتزم و سیاسی شکل می‌گیرد. از سال ۴۱ تا پیروزی انقلاب نیز، ادبیات مقاومت جانی تازه گرفته و در دو جناح اجتماعی و مذهبی، با هدفی مشترک، به فعالیت خود ادامه می‌دهد.

### انقلاب اسلامی

اشعار مقاومتی که در ده ساله‌ی پایانی قبل از انقلاب سروده شدند اشعاری صریح، دور از رمز و لفافه‌گویی و آکنده از خشم و خروش و خشونت می‌باشند و شاعران و نویسندگان در این سال‌ها، علاوه بر مبارزه‌ی فکری با نظام ظالمانه‌ی حاکم می‌خواهند عملاً و علناً به ستیز با جو حاکم بر جامعه بپردازند. عدالت‌خواهی، آرمان‌گرایی، مردمی بودن، داشتن مضامین اسلامی و قرآنی، نگاه حماسی به مذهب، خصوصاً ذکر حماسه‌ی عاشورا و داشتن اشارات عرفانی، از مشخصه‌های اصلی ادبیات پایداری در سال‌های وقوع انقلاب می‌باشند.

### دفاع مقدس

با وقوع جنگ تحمیلی هشت ساله، ادبیات پایداری پس از انقلاب ۵۷، در زمانی کمتر از دو سال، به ادبیات دفاع مقدس و جنگ، ملحق شد. جنگی که یکی از گسترده‌ترین عرصه‌های خلق آثار ادبی ارزشمند، در زمینه‌ی به تصویر کشیدن استقامت و پایداری ملتی بود که در راه حفظ خاک میهن و ارزش‌های به‌دست آمده از انقلاب، از بذل جان و مال خویش نیز، دریغ نکردند. حضور فرهنگ عاشورایی به‌عنوان یک الگوی کامل، ستایش شهید و رشادت، تکیه بر ارزش‌های مذهبی و شیعی، سرزنش و خوداتهامی، همدردی با دیگر ملل مظلوم همچون فلسطین، اعتراض به از دست رفتن دستاوردهای شهدا و ... از دیگر مضامین اصلی آثار ادبیات پایداری، در سال‌های دفاع مقدس و پس از آن است (نصیری، ۱۳۹۲).

### ادبیات پایداری در کتب فارسی متوسطه دوم

بر اساس یافته‌های پایان‌نامه شهسواری (۱۴۰۰) در کتاب‌های درسی فارسی دوره دوم متوسطه شاخه نظری ۲ فصل با عناوین ادبیات پایداری و ادبیان انقلاب اسلامی از ۸ فصل کتاب، به صورت ویژه ذیل ادبیات پایداری هستند؛ یعنی ۲۵ درصد از محتوای کتاب بر اساس سند برنامه درسی ملی باید به‌صورت آشکارا و مشخص، ذیل ادبیات پایداری باشد. اما علاوه بر فصول یاد شده، برخی از نظم‌ها و نثرها در فصل ادبیات حماسی نیز ذیل ادبیات پایداری می‌گنجند. در فصول ادبیات سفر و زندگی و ادبیات داستانی نیز آثاری برگزیده شده است که حتماً بخش‌هایی از آن‌ها ذیل ادبیات پایداری قرار بگیرند. در فصل ادبیات جهان هم حداقل یک اثر شناسنامه‌دار از ادبیات پایداری در جهان آورده شده است و در نهایت ۷۴/۴۱٪ یعنی ۴۳ اثر از ۱۰۳ اثر کتاب‌های درسی فارسی دوره دوم متوسطه شاخه نظری ذیل ادبیات پایداری می‌گنجند.

پایداری در برابر دشمن خارجی: بیشترین توجه و تمرکز مولفان کتاب بر پایداری در برابر دشمن خارجی بوده است. این میزان، نشان‌دهنده نگرانی سیاست‌گذاران از کم‌رنگ شدن نقش دشمن بیگانه در ذهن نسل‌های آینده‌ساز است و می‌توان این‌گونه نیز تحلیل کرد که مهم‌ترین خطر آینده جمهوری اسلامی از نظر مولفان کتاب، دشمن بیگانه و خارج از مرزهای جغرافیایی است. از نظر آنان، تا دشمن بیگانه‌ای نباشد، دشمنی در داخل مرزها زهره عملی کردن نیت شوم و پلشت خود را نخواهد داشت.

دفاع مقدس: در کتاب‌های درسی فارسی به این مولفه بیشتر در نثرها پرداخته شده است و دو متن از خاطرات آزادگان نیز گنجانده شده است تا آینده‌سازان این مملکت، با یکی از افتخارآمیزترین و در عین حال دردآورترین صفحات تاریخ ایران پس از انقلاب اسلامی آشنا شوند.

توصیف و ستایش شهید و شهادت: پرتکرارترین مولفه ذیل عنوان پایداری در برابر دشمن خارجی در کتاب‌های درسی فارسی محسوب می‌گردد. ذکر این نکته ضروری است که جان‌فشانی در راه وطن، آرمان‌ها و عقاید از دیرباز در آثار ادبی و فرهنگ ایرانیان، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است و ستایش این جان‌فشانی و شهادت محدود به دوره‌ی خاصی از تاریخ ایران نمی‌باشد. در کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه، نیز توصیف و ستایش شهید و شهادت به درستی مورد توجه قرار گرفته است و در آثار ادبی مربوط به دوران تاریخی گوناگون و مرزهای جغرافیایی متفاوت، آن را آورده‌اند. برای بیان آن بیشتر از زبانی نمادین بهره برده شده است و آرایه‌های ادبی مجاز، استعاره، تناقض و تشبیه فراوان به کار گرفته شده است که بر اثرگذاری آن شعر یا نثر افزوده و از جنبه شعاری آن، کاسته است.

عاشورا و قیام امام حسین (ع): این مولفه به جز در یک اثر در باقی آثار در کنار دفاع مقدس به آن اشاره شده است. آن یک اثر هم در غزلی در مدح شهید حججی، از شهدای مدافع حرم، هست. مولفان به درستی تاکید دارند که رزمندگان از امام حسین (ع) الهام گرفته‌اند و از ایشان آموخته‌اند که باید در برابر دشمن باطل، مقاومت و پایداری نمود. این مولفه با استفاده از آرایه‌های ادبی همچون استعاره، تلمیح و حسن تعلیل، هنرمندانه بیان شده که تاثیر آن بر مخاطبان را دوچندان کرده است.

ستایش رهبر: مدح و ستایش رهبر دینی، مدنظر است که همه موارد آن درباره امام خمینی (ره) است و تنها یک مورد درباره امام موسی صدر است که شاعر لبنانی به زیبایی با استفاده از آرایه ایهام، او را ستوده است.

آزادی خواهی: آرمان آزادی در کتاب‌های درسی فارسی، به درستی محدود به تاریخ یا جغرافیای خاصی نیست. هنرمندانه، فطری و جهانی بودن این آرمان به تصویر کشیده شده است. به همین دلیل این مولفه بعد از توصیف و ستایش شهادت پربسامدترین مولفه ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی است. مولفان با اشاره‌های بسیار به این مولفه با استفاده از آرایه‌های ادبی همچون تشبیه، استعاره، نماد و کنایه، عقلانیت پنهان در شعار استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی را یادآور می‌شوند.

استعمار ستیزی: استعمار ظاهری فریبنده دارد که باطن آن جز چپاول و غارت، نیست. از پرتکرارترین مولفه‌ها در کتاب‌های درسی فارسی است که نشان‌دهنده نوجه ویژه مولفان کتاب بر استقلال و وابسته نبودن میهن دارد و همچون آزادی خواهی و ستایش شهید و شهادت از پربسامدترین مولفه‌های پایداری در کتاب درسی محسوب می‌گردد.

صلح طلبی و ستایش سرزمین: ستایش سرزمین و پیشینه آن، ستایش مردمان سرزمین و فرهنگ آنان است. این مولفه بیانی ایجابی از مبارزه با بی‌هویتی روشنفکران به شمار می‌رود و گاه با زبانی نمادین و با بهره‌گیری از آرایه‌هایی همچون استعاره و مجاز مورد تحسین قرار گرفته است.

پایداری در برابر نابرابری‌های جامعه و دشمن داخلی: بازتاب پایداری در برابر ظلم و ستم و مبارزه با آسیب‌های اجتماعی و فقر است. نویسنده یا شاعر از آرمان عدالت می‌سراید، اندیشه روشنفکران بی‌هویت را تبیین می‌کند و بی‌عدالتی و وادادگی فکری را به چالش می‌کشد.

پایداری در برابر نفس: توصیه به پایداری در برابر نفس ذیل ادبیات تعلیمی قرار می‌گیرد و مولفان کتاب نیز به این موضوع توجه داشته‌اند. برای اینکه اثری ذیل ادبیات پایداری و پایداری در برابر نفس قرار بگیرد، باید علاوه بر توصیه، انعکاس و بازتابی از آن را نیز به تصویر بکشد. همین که بازتاب پایداری در برابر نفس در کتب‌های درسی گنجانده شده است، شایسته تقدیر است و همین میزان، کافی به نظر می‌رسد.

## چالش‌های ادبیات پایداری در ایران

علی‌رغم پیشینه چندین هزار ساله ادبیات مقاومت در ایران و گذشت ۳۵ سال از آغاز جنگ تحمیلی هنوز هم ادبیات پایداری در ایران با چالش‌هایی روبه‌رو است. با وجود صرف هزینه‌های زیاد در این زمینه، هنوز این شاخه از ادبیات ایران نتوانسته در داخل مخاطبانی جدی و پی‌گیر و در عرصه جهانی جایگاهی در خور شان شهیدان و ایثارگران دفاع مقدس بیابد. تعدادی از این آسیب‌ها و چالش‌ها:

### بحران مخاطب

علی‌رغم شمارگان بالای مکتوبات مرتبط با ادبیات دفاع مقدس در مقایسه با سایر زمینه‌های ادبیات در ایران، این شاخه با بحران جدی مخاطب مواجه است. به‌گونه‌ای که بسیاری از دانشجویان رشته ادبیات فارسی، حتی رمان‌ها و داستان‌های موفق دفاع مقدس را که در جشنواره‌های گوناگون جوایزی کسب کرده، یا مورد اقتباس سینمایی قرار گرفته و یا به زبان‌های بیگانه ترجمه و در خارج از کشور منتشر شده‌اند؛ نمی‌شناسند.

### مداخله دولت و حاکمیت

این مشکل منشا بسیاری از آسیب‌های ادبیات پایداری در سال‌های پس از جنگ بوده و چالش‌های بسیاری را برای آن ایجاد کرده است که دو نمونه آن عبارت است از:

#### الف) سوژه سوزی و کمیت‌گرایی افراطی

تلاش افراطی متولیان غیرحرفه‌ای ادبیات دفاع مقدس در نهادهای نسبتاً پرشمار که گاهی در چرخه رقابتی ناسالم با یکدیگر برای ارائه آمار به فرادستان گرفتار آمده‌اند، باعث به‌وجود آمدن داستان‌های کوتاه، داستان‌های بلند، رمان، زندگینامه چیزای دیگر با نوآوری‌های چشم‌پُرکن بدون توجه به کیفیت؛ شده‌اند. این نوآوری‌ها نه‌تنها معضلات این ادبیات را نگشوده بلکه در مواردی باعث رمیدن معدود مخاطبان مشتاق دفاع مقدس نیز شده است.

#### ب) توقعات معنوی در قبال حمایت‌های مادی

یکی دیگر از این چالش‌ها سفارشی شدن آثار و تبعیت هنرمندان از سلايق عمدتاً ناسازوار مسئولان دولتی است.

### عدم رابطه اندام‌وار ادبیات پایداری با بدنه ادبیات کشور

طیف‌گرایی ایدئولوژیک و نگاه جناحی و سیاسی به مقوله هنر و ادبیات، در فضای سیاست زده کشور که شکاف‌های موجود را روز به روز عمیق‌تر می‌کند؛ مانع ارتباط نویسندگان و شاعران دفاع مقدس با نویسندگان و شاعرانی که در فضاهای متفاوت‌تری دم می‌زنند؛ شده است. این نگاه غیر کارشناسانه که قلمرو واقع‌گرایی در ادبیات دفاع مقدس را به‌نفع مطلق انگاری و اسطوره‌سازی تحدید می‌کند، بسیاری از آثار قابل تامل ادبیات جنگ را حتی نویسندگان به اصطلاح خودی خلق کرده‌اند، خارج از دایره ادبیات دفاع مقدس می‌داند.

### ضعف مبانی نظری و فقدان نظریه‌پردازی

یکی از مهم‌ترین چالش‌ها که مانع رشد ادبیات مقاومت در داخل و گسترش آن در عرصه جهانی بوده است؛ ضعف تئوریک و فقدان نظریه‌پردازی در این حوزه است. شاید بتوان ضعف تئوریک در عرصه ادبیات‌مقاومت و دفاع مقدس را معلول ضعف



تئوریک انقلاب اسلامی در عرصه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و ... دانست. ضعفی که موجب سردرگمی عموم در موقعیت‌های جدید می‌شود (چهرقانی، ۱۳۹۶).

### بحث و نتیجه‌گیری

ادبیات پایداری به ادبیاتی گفته می‌شود که تحت تاثیر اوضاعی مانند نبود آزادی فردی و اجتماعی، هرگونه اختناق و استبداد داخلی و استعمار خارجی، هجوم و دخالت بیگانگان و ... شکل می‌گیرد. مهم‌ترین ویژگی‌های این ادبیات عبارت است از: ترسیم چهره مظلوم و ستم دیده مردم، دعوت به مبارزه علیه ظلم و استبداد، بیان ظلم، امیدوار کردن مردم به پیروزی، ستایش آزادی و آزادگی و .... هر کدام از پژوهش‌های انجام شده در مورد جایگاه ادبیات پایداری در کتاب‌های فارسی دوم متوسطه به بیان اینکه چند درصد از محتوا و به شکلی به این موضوع پرداخته، اشاره کرده‌اند. به بیان ششتمدی و همکارانش (۱۴۰۰) ادبیات پایداری در این کتاب‌ها یک مقلومه مهم قلمداد شده‌اند. سیر تحول ادبیات پایداری بعد ورود اسلام و مبارزات گسترده سیاسی و اجتماعی علیه ظلم داخلی و تجاوز خارجی از زمان دوره‌ی مشروطه، سپس در دوره پهلوی اول و بعد دوره‌ی محمدرضا شاه که ابتدا صدای آزادی به گوش می‌رسید ولی رفته رفته دوباره دیکتاتوری و ظلم بر مردم حاکم شد ولی با تشکیل جبهه‌ی ملی و آزادی ادبیات مقاومت تا سال ۴۱ به فعالیت خود ادامه می‌داد. بعدها در دوره انقلاب اسلامی و دفاع مقدس که هر کدام مضامین خاص خود را برای گسترش ادبیات پایداری دارا می‌باشد. شهنسورا (۱۴۰۰) در پایان‌نامه خود میزان بهره‌مندی کتاب‌های فارسی متوسطه دوم را از مقوله‌های ادبیات پایداری بررسی کرده و به این نتیجه رسیده که ۲۵ درصد از محتوا به ادبیات پایداری می‌پردازد که در بخش‌هایی هم ادبیات حماسی و جهان هم به این موضوع اشاره شده است. مولفه‌های موجود در این کتاب‌ها در این زمینه شامل پایداری در برابر دشمن خارجی، دفاع مقدس، توصیف و ستایش شهید و شهادت، عاشورا و قیام امام حسین (ع)، ستایش رهبر، آزادی‌خواهی، استعمار ستیزی، صلح طلبی، پایداری در برابر نابرابری‌های جامعه و پایداری در برابر نفس است. اما علی‌رغم پیشینه چندین هزارساله و با گذشت ۳۵ سال از آغاز جنگ تحمیلی هنوز هم ادبیات پایداری ایران با چالش‌هایی روبه‌رو است که تعدادی از این آسیب‌ها عبارت است از مراخله دولت و حاکمان، بحران مخاطب، عدم رابطه اندام‌وار ادبیات پایداری با بدنه ادبیات کشور و ضعف مبانی نظری و فقدان نظریه‌پردازی.

### منابع

- چهرقانی، رضا (۱۳۹۶). ادبیات پایداری در ایران بازشناسی مولفه‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها. ادبیات پارسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۷(۲)، ۳۳-۱.
- نصیری، فریبا (۱۳۹۲). بررسی کیفیت ادبیات پایداری در کتب ادبیات مدارس. همایش بین المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران.
- اسماعیلی، زیبا و دولت‌آبادی فراهانی، محبوبه (۱۴۰۱). تحلیل و بررسی انواع ادبی در کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه (با تکیه بر رویکرد برنامه درسی ملی). فصلنامه پژوهش در آموزش زبان و ادبیات فارسی، ۳(۱)، ۵۲-۲۷.
- امیری خراسانی، احمد (۱۳۹۳). ادبیات پایداری، تعاریف و حدود. دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۶(۲۳)، ۴۱-۱۰.

- شریفی، محمد (۱۳۸۷). فرهنگ ادبیات فارسی. تهران: انتشارات معین و فرهنگ نشر نو.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۶). فارسی پایه دهم (راهنمای معلم) دوره دوم متوسطه. تهران: چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ششتمدی، علی؛ تسنیمی، علی؛ علوی‌مقدم، مهیار و حسین‌زاده، آذین (۱۴۰۰). بوطیقای روایت ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی ادبیات دوره متوسطه ایران. نشریه ادبیات پایداری، ۱۳(۲۴)، ۸۷-۱۱۰.
- مرادی، تهمینه (۱۴۰۱). بررسی ادبیات مقاومت و شهادت‌طلبی در کتب فارسی متوسطه دوم. چهارمین همایش ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد از نگاه معلم.
- باقری، زینب (۱۳۹۷). نگاهی به فصل ادبیات پایداری در کتاب فارسی دهم. رشد آموزش زبان و ادب فارسی، شماره ۱۲۵، ۳۱-۲۶.
- رضایی، سجاد؛ کریمی، علی؛ فریادخواه، پویا و بهنام، رسول (۱۳۹۶). تاملی در نحوه‌ی کاربرد ادبیات پایداری در کتاب فارسی دهم. پنجمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های کاربردی در مطالعات زبان.
- رضایی، سجاد و فرج‌اللهی، هادی (۱۳۹۸). واکاوی ادبیات پایداری در کتاب درسی یازدهم. سومین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در اخلاق و تربیت، مناسبات دین و روانشناسی.
- حبیبی، مریم و ولی‌پور، عبدالله (۱۴۰۱). سیمای ادبیات پایداری در کتاب‌های فارسی دبیرستان با تکیه بر کتاب فارسی سال سوم. مطالعات علوم اجتماعی، ۸(۳)، ۱۵-۹.
- حشمتی، علیرضا (۱۴۰۰). بررسی مولفه‌های پایداری در کتاب‌های درسی فارسی دوره دوم متوسطه شاخه نظری. دانشگاه شاهد، دانشکده علوم انسانی.
- بیرانوند، نسرين و آریان، حسین (۱۳۹۶). جایگاه ادبیات پایداری در کتب فارسی دوره متوسطه. فصلنامه بهارستان سخن، ۱۴(۳۵)، ۹۹-۱۲۲.
- شهسواری، غلامرضا و خوارزمی، زیبا (۱۳۹۸). مروری بر ادبیات پایداری در کتاب‌های ادبیات دوره متوسطه دوم. فصلنامه جامع دفاع مقدس، ۴(۱)، ۶۷-۸۵.